

Історія

УДК 94(439.23)"1914/1918":355.48:338.2

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19363354>

Між збитками та відшкодуванням: наслідки рейдів Російської імператорської армії та процеси відновлення у Березькому комітаті (Bereg vármegye) (1914–1918)

Варга Роберт Андрашович,

PhD, старший викладач кафедри історії та суспільних наук
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II,
Берегове, Україна, <https://orcid.org/0009-0008-1425-6230>

Прийнято: 12.03.2026 | Опубліковано: 30.03.2026

Анотація.** Дослідження аналізує соціальні та економічні наслідки бойових дій у Карпатах Першої світової війни для Березького комітату, приділяючи особливу увагу державним механізмам відшкодування збитків після рейдів Російської імператорської армії. Робота ґрунтується на архівних джерелах і протоколах оцінки збитків, демонструє, яким чином уряд Іштвана Тиси намагався здійснити відновлення зруйнованої інфраструктури та цивільного життєвого простору. **Мета.** Метою дослідження є виявлення масштабів збитків, що виникли унаслідок рейдів Російської імператорської армії під час Першої світової війни, а також аналіз державних і місцевих заходів із відновлення, реалізованих у Березькому комітаті. Дослідження намагається дати відповідь на питання, яким чином адміністративні структури реагували на соціально-економічну кризу, спричинену війною, зокрема щодо компенсації населенню та відбудови інфраструктури. **Методи.

Методологічну основу дослідження становить аналіз первинних архівних джерел, зокрема протоколів засідань Ради міністрів, офіційних документів з оцінки збитків, заяв населення про компенсацію, а також різноманітних церковних документів. У роботі використано підхід кейс-стаді, що дозволяє показати практичну діяльність комісій з оцінки збитків і застосування відповідного правового регулювання. **Результати.** Результати дослідження свідчать, що під час наступу Російської імператорської армії чимало населених пунктів були частково або повністю зруйновані, а під час відступу царські війська систематично знищували залізничні колії, долинні мости та цивільну інфраструктуру. Після візиту прем'єр-міністра Іштвана Тиси до постраждалого регіону угорський уряд розробив комплексну стратегію відновлення, яка передбачала забезпечення елементарних житлових умов, відновлення системи охорони здоров'я та повернення біженців. Роботу змішаних комісій з оцінки збитків ускладнювало те, що серед населення почали з'являтися випадки воєнного спекулювання: у низці випадків подавалися неправдиві заяви про збитки, що призводило до судових процесів і навіть тюремних заключень. Крім того, було встановлено, що частина збитків виникла не внаслідок дій противника, а через пошкодження, завдані під час розміщення підрозділів австро-угорської армії. **Висновки.** Дослідження показує, що подолання наслідків воєнних руйнувань вимагало тісної співпраці адміністративних структур, економічних установ і місцевого населення. Хоча процес відшкодування збитків часто був тривалим і бюрократично складним, багато постраждалих не отримали компенсації навіть через кілька років після завершення перевірок — сама система відновлення може розглядатися як один із ранніх комплексних прикладів формування сучасної державної соціальної політики та системи допомоги.

Ключові слова: Березький комітет, рейди Російської імператорської армії, воєнні збитки, Комісія з оцінки збитків, армія, Іштвана Тиси, біженці від війни, соціальна допомога.

Between Damage and Compensation: Consequences of the Russian Imperial Army Raids and Reconstruction Processes in Bereg County (Bereg vármegye) (1914–1918)

Robert Varha,

PhD, Senior Lecturer, Department of History and Social Sciences,
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0008-1425-6230>

Abstract. *The study analyzes the social and economic consequences of the Carpathian military operations during World War I for Bereg County, paying special attention to the state mechanisms of damage compensation following the raids of the Russian Imperial Army. The work, based on archival sources and damage assessment protocols, demonstrates how István Tisza's government attempted to reconstruct the destroyed infrastructure and civilian living spaces.*

Purpose. *The purpose of the study is to identify the scale of the damage caused by the raids of the Russian Imperial Army during World War I, as well as to analyze the state and local reconstruction measures implemented in Bereg County. The research attempts to answer how administrative structures responded to the socio-economic crisis caused by the war, particularly regarding compensation to the population and the rebuilding of infrastructure.*

Methods. *The methodological basis of the research is the analysis of primary archival sources, in particular, the protocols of the Council of Ministers' meetings, official damage assessment*

documents, public claims for compensation, and various church documents. The paper employs a case-study approach, which allows for demonstrating the practical activities of the damage assessment commissions and the application of corresponding legal regulations. **Results.** The study results indicate that during the advance of the Russian Imperial Army, many settlements were partially or completely destroyed, and during their retreat, the tsarist troops systematically destroyed railway tracks, viaducts (valley bridges), and civilian infrastructure. Following the visit of Prime Minister István Tisza to the affected region, the Hungarian government developed a comprehensive recovery strategy that included providing basic living conditions, restoring the healthcare system, and returning refugees. The work of the mixed damage assessment commissions was complicated by the emergence of war profiteering among the population: in a number of cases, false damage claims were submitted, leading to trials and even prison sentences. Furthermore, it was established that a portion of the damages did not result from enemy actions but was caused by the quartering of Austro-Hungarian army units. **Conclusions.** The study shows that overcoming the consequences of war destruction required close cooperation between administrative structures, economic institutions, and the local population. Although the damage compensation process was often lengthy and bureaucratically complex—with many victims receiving no compensation even several years after the completion of the inspections—the recovery system itself can be viewed as one of the early comprehensive examples of the formation of modern state social policy and welfare systems.

Keywords: Bereg County, raids of the Russian Imperial Army, war damages, Damage Assessment Commission, army, István Tisza, war refugees, social assistance.

Постановка проблеми. Під час бойових дій у Карпатах Першої світової війни Березький комітат і прилеглі північно-східні регіони зазнали

безпрецедентних руйнувань, які знищили не лише стратегічну інфраструктуру, але й основу існування цивільного населення. Основна проблема полягала в тому, що унаслідок військових дій Російської імператорської армії та тривалого розміщення військових підрозділів багато населених пунктів стали непридатними для проживання. Водночас проблема біженців та продовольча криза поставили комітатську адміністрацію на межу її можливостей. З наукового погляду центральним питанням є те, чи змогли уряд та місцеві політичні еліти виробити ефективні правові та фінансові механізми компенсації, які б у складних умовах воєнної економіки та можливих зловживань забезпечили відновлення соціального порядку. Ситуацію ускладнювала бюрократична повільність процесу оцінки збитків, а також напруження, спричинене тим, що значна частина руйнувань була заподіяна не противником, а власними військовими підрозділами під час оборонних дій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень, присвячених бойовим діям у Карпатах, недостатньо уваги приділялося адміністративному управлінню кризою у прифронтових районах та складному бюрократичному процесу компенсації збитків цивільному населенню. Особливо мало досліджено внутрішню напруженість, що виникла через збитки, завдані власними австро-угорськими військами, які нерідко викликали серед населення навіть сильніше невдоволення, ніж руйнування, спричинені військовими діями Російської імператорської армії. Також недостатньо досліджено проблему системних зловживань у системі воєнних компенсацій, а також юридичні механізми боротьби з неправдивими заявами про збитки. Архівні джерела свідчать, що такі випадки були поширеним явищем і становили важливу частину соціальної реальності того часу.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз масштабів руйнувань у Березькому комітаті під час Першої світової війни, а також оцінка ефективності державних і комітатських стратегій відшкодування збитків на основі архівних джерел.

Основні завдання дослідження:

1. Комплексний аналіз масштабів руйнувань комітату Берег у Першій світовій війні та ефективності державного й місцевого регулювання компенсацій на основі архівних документів.
2. Дослідження стратегії післявоєнного відновлення, розробленої угорським урядом, та використання державних фінансових допомог.
3. Аналіз інституційної структури комісій з оцінки збитків та їхньої практичної діяльності, а також аналіз достовірності протоколів оцінки збитків.
4. Вивчення конфліктів, спричинених розміщенням військових підрозділів, а також процесів компенсації збитків, завданих власними військами.
5. Дослідження ставлення населення до системи компенсацій, причин затримок виплат і правових наслідків зафіксованих випадків зловживань.

У межах методу кейс-стаді, застосованого в цьому дослідженні, відбір джерел здійснювався на основі репрезентативності заяв про відшкодування збитків. Пріоритет надавався тим протоколам оцінки збитків, у яких можна було чітко розмежувати руйнування, завдані ворожою російською армією, та шкоду, спричинену розквартируванням власних (австро-угорських) військ.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою дослідження є систематична реконструкція соціально-економічних наслідків російських рейдів 1914 року та подальшої військової присутності на території комітату Берег, а також аналіз політики урядової компенсації.

Завданням статті є з'ясування масштабу інфраструктурних руйнувань, спричинених російською армією, а також дослідження ефективності державної стратегії відбудови та системи допомоги, ініційованої Іштваном Тисою. Аналізується діяльність комісій з оцінки збитків, з особливою увагою до врегулювання вимог щодо відшкодування руйнувань, завданої розміщенням власних (австро-угорських) військ. Додатковим завданням дослідження є висвітлення недоліків компенсаційної системи, задокументованих спроб зловживань з боку населення та пов'язаних із ними санкцій на основі архівних прикладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження соціальних умов тилу та механізмів допомоги під час Першої світової війни зазнало значної зміни підходів: попередні суто військово-історичні наративи поступилися місцем соціально-історичним і мікроісторичним підходам. Центральним питанням нової наукової літератури є те, яким чином у адміністративному просторі Австро-Угорської Імперії вирішувалася проблема компенсації населенню за воєнні збитки. Важливою відправною точкою для системного розуміння цих процесів є видання Gunda B. S. – Joachim B. – Matthias Egger (Hrsg.) *Der Erste Weltkrieg aus der Nähe* [1], яке щодо українських територій висвітлює співпрацю урядових і суспільних структур, демонструючи складність системи опіки над жертвами війни у безпосередній близькості до східного фронту. Цей державний фокус доповнює і поглиблює праця Rudolf Kučera *Rationierung und soziale Fürsorge in der Habsburgermonarchie* [2], у якій у збірнику, присвяченому останнім рокам Імперії, аналізується взаємозв'язок системи пайкового забезпечення та соціальної допомоги. Автор доводить, що допомога мала не лише гуманітарну мету, але й слугувала інструментом підтримання імперської лояльності в умовах зростаючої економіки дефіциту. Гендерні аспекти допомоги та відповіді суспільства «знизу» по-новому висвітлює монографія Мар'яни

Байдак *Війна як виклик: жіночий досвід у Галичині* [3], у якій через воєнний досвід галицьких жінок показано, як благодійність і взаємодопомога ставали стратегією виживання там, де офіційні державні структури виявлялися неефективними.

Подібно до цього, на регіональних особливостях і місцевих механізмах врегулювання воєнних збитків зосереджується збірник під редакцією Ігоря Райківського *Галичина у Великій війні 1914–1918 рр.* [4], у якому аналізуються воєнні руйнування Галичини та розподіл відбудовчої допомоги. Паралельно праця Світлани Кириляк *Соціальна політика на Буковині в роки Першої світової війни* [5] розкриває специфіку соціальної політики на Буковині, детально описуючи систему підтримки сімей військових і сиріт війни у багатонаціональному прикордонному регіоні, де допомога часто набувала також етнічного й політичного значення. Переплетення адміністративної системи тилу та повсякденного життя аналізують Nicole-Melanie Goll і Georg Hoffmann у німецькомовному дослідженні *Heimatfront – Konstanz und Wandel verwalteter Lebenswelten im Ersten Weltkrieg* [6], де поняття «Heimatfront» розглядається через подвійність стабільності бюрократичного апарату та радикальних суспільних змін. Ситуацію в Угорщині в цьому міжнародному контексті доповнює Естер Каба у своїй праці «Mindent a győzelemért!» – *Hátország, propaganda és jótékonyág az első világháborúban* [7], яка на прикладі Будапешта демонструє, як нерозривно переплелися пропаганда та благодійність. Аналіз Каби проливає світло на те, що за гаслом «Mindent a győzelemért!» (Все для перемоги!) діяв надзвичайно активний, скоординований владою, але заснований на громадянській самопожертві механізм надання допомоги, досвід якого докорінно визначив і подальшу угорську соціально-політичну думку. Сукупне використання цих праць дозволяє розглядати систему допомоги не лише як статистичний показник, а як важливий соціальний прояв боротьби Імперії за виживання.

Перелічені дослідження дають змогу сформувати комплексне уявлення про тему, оскільки поряд з українськими науковими виданнями також використовуються роботи угорських і німецьких авторів, що надають нову інформацію про систему воєнної допомоги в Австро-Угорській Імперії. Поряд із механізмами компенсацій важливо знати й про бої, які відбувалися на території сучасного Закарпаття під час Першої світової війни. У цьому контексті важливою є праця Крістіана Паппа *Oroszlánok a Kárpátokban 1914–1915*, у якій автор досліджує австро-угорські військові відповіді на російські вторгнення [8]. Більш локальний характер має дослідження Адама Шушліка *Az első világháború és vidékünk (1914–1918)*, яке висвітлює військово-політичні події, спричинені російськими атаками у комітаті Берег [9].

Війська Австро-Угорської Імперії та царської Росії вели затяжні й криваві бої в гірській місцевості Карпат. Боротьбу ускладнював не лише ворог, а й суворі погодні умови — сніг і мороз. У цих боях ключову роль відігравали стратегічні карпатські перевали — зокрема Ужоцький і Верецький — оборона яких перешкоджала прориву російської армії через оборонні лінії імперії. Під час боїв обидві сторони зазнали величезних людських втрат, а лінія фронту часто зміщувалася лише на кілька кілометрів вперед або назад, тоді як солдати змушені були боротися не лише з противником, але й з природою та голодом. Після того як восени 1914 року російська армія здобула вирішальну перемогу в Галичині (Львів, вересень 1914 року), а австро-угорські сили відступили до Карпат, саме гірський регіон став головною ареною оборони та контрнаступів. Перші карпатські бойові дії (листопад 1914 – січень 1915 року) розпочало австро-угорське командування з метою зупинити просування російських військ через гірські перевали. Основні бої відбувалися в районах Верецького, Ужоцького, Яблунецького та Ясінського перевалів. Операція не принесла вирішального результату: російські війська не змогли прорватися, але й Імперії не вдалося повернути Галичину [10, с. 12–14].

Російське вторгнення 1914 року особливо сильно вразило залізничні лінії Сигіт – Ясіня, Мукачево – Бескиди та Ужгород – Ужок. Під час відступу російські війська підірвали колії, складські будівлі та значну частину цивільної інфраструктури. Для імперії — з огляду на подальші бойові дії та логістику — першочерговим завданням було відновлення долинних мостів і віадуків. Угорські інженерні підрозділи вже з 8 лютого 1915 року розпочали відбудовчі роботи у комітатах Берег і Мармарош. Найнагальнішою була лінія Мукачево – Бескиди, де росіяни підірвали чотири долинні мости (Гукливський, Кошарський, Опорський і Осолінський). Завдяки величезним зусиллям до 15 червня рух було відновлено і на лініях Ставне – Ужоцький перевал. Після цього розпочалося поступове повернення населення. Водночас у Імперії серйозною проблемою було питання воєнних біженців. У багатьох випадках приймаючі комітати не могли забезпечити біженців належним житлом і роботою. Наприклад, начальник поліції міста Егер 19 лютого 1915 року звернувся листом до голови комітату Унг із запитом, коли можна буде повернути мешканців, які втекли до його міста. У відповіді від 24 лютого зазначалося, що повернутися можуть лише біженці, які проживали на південь від Великого Березного [11, с. 19–25].

Після перших шоків війни політичне керівництво комітату Берег зосередилося на вирішенні проблеми воєнних збитків. Піджупан Іштван Гулачі у виступі на засіданні комітатських зборів 8 грудня 1914 року торкнувся становища населених пунктів, спустошених вторгненням. Він підкреслив, що через прорив російських військ через Верецький перевал населення деяких сіл Нижньоверецького та Свалявського округів довелося евакуювати. Евакуйованих мешканців тимчасово розмістили в сусідніх комітатах [12, с. 386]. У своєму виступі Гулачі також зазначив, що угорський уряд розпочав розробку програми відшкодування воєнних збитків, і мешканці, які проживали поблизу фронту, могли розраховувати на матеріальну

компенсацію. Наприкінці він висловив подяку армії Австро-Угорської Імперії за швидку реакцію, завдяки якій було зупинено подальше просування ворога і змушено царські війська відступити. У результаті протягом кількох днів вдалося відновити діяльність адміністрації [13, с. 152–156].

Політична еліта комітату Берег, щоб прискорити виплату компенсацій, надсилала численні листи прем'єр-міністру Іштвану Тисі. У цих листах описувалися особисті спостереження щодо воєнних руйнувань, і Тиса вирішив особисто оглянути шкоду, завдану російськими військами. Прем'єра глибоко вразив масштаб руйнувань і безвихідне становище мешканців прифронтових територій. Після цієї поїздки угорський уряд розпочав розробку комплексної стратегії відбудови. На засіданні парламенту 9 березня 1915 року прем'єр-міністр попросив дозволу уряду виділити 400 тисяч корон державної термінової допомоги для гірського відділення Національної центральної кредитної спілки. Ця сума частково мала покрити збитки, завдані як ворожими, так і австро-угорськими військами [14, с. 14–18].

5 червня 1915 року парламент ухвалив рішення щодо стратегії воєнної відбудови в комітаті Берег, яка передбачала:

1. Забезпечення елементарних житлових умов.
2. Повернення населення, яке втекло.
3. Відновлення системи соціальної допомоги та захисту дітей.
4. Відновлення адміністративного управління.
5. Відновлення громадського здоров'я.

Воєнні збитки досліджуваного періоду та відповідні заходи державного реагування можуть бути систематизовані за допомогою специфічної типології. У процесі компенсації збитків чітко розмежовувалися процеси відновлення інфраструктури, що мала стратегічний пріоритет (мости, шляхи сполучення, телеграф), об'єктів приватної власності (житлові будинки, поголів'я худоби) та майна територіальних громад (школи, церкви). Їхня реалізація відбувалася за

різними графіками та з використанням різних джерел фінансування. Органи державного управління приділяли значну увагу виявленню та нейтралізації зловживань, звертаючи особливу увагу на спекулятивні заяви про збитки (штучне завищення вартості) та фіктивні вимоги (заявлення претензій на неіснуюче майно). Спектр санкцій, що застосовувалися органами влади, охоплював заходи від відхилення заяв на відшкодування та накладення фінансових стягнень до порушення кримінальних проваджень у випадках масштабного шахрайства.

Перш ніж розпочати будь-які процеси відбудови та повернення населення, необхідно було зібрати й поховати тіла загиблих солдатів. Через розкладання тіл існувала загроза спалахів епідемій. Ситуацію ускладнювало те, що тіла австро-угорських і російських солдатів іноді кидали, наприклад, у колодязі біля будинків. У політичних колах точилися дискусії щодо того, хто має виконувати роботи зі збирання тіл. Розглядалася можливість використання російських військовополонених, однак цю пропозицію швидко відхилили. Передусім вважалося, що місцеві жителі виконуватимуть цю роботу ретельніше через власну зацікавленість. Крім того, це створювало робочі місця і певне джерело доходу для населення в складних умовах. Також для держави це було дешевше, оскільки використання військовополонених вимагало б витрат на транспортування, охорону та харчування. Якщо ж місцеві жителі не могли впоратися з роботою, до неї могли залучати італійських і словенських біженців. Російських військовополонених дозволялося використовувати лише як крайній засіб для поховання тіл [15, с. 500–502].

Поряд із відновленням санітарних умов необхідно було вирішити також питання продовольства та економіки. За підрахунками Іштвана Тиси, комітату Берег для відновлення матеріальних збитків, спричинених війною, потрібно було 1–2 мільйони корон державної допомоги [16, с. 108–110]. Прем'єр-міністр також зазначив, що в комітатах Берег, Унг і Мармарош майже 200 сіл

були частково або повністю зруйновані, тому їх доводилося відбудовувати фактично з нуля. Для уряду стало очевидним, що потрібні величезні бюджетні ресурси, яких у воєнних умовах кабінет Тиси не мав. Керівна Ліберальна партія ухвалила таке рішення: до початку жнив відновити найнеобхідніші будівлі (склади, молотильні станції, лісопильні тощо), а 60% зруйнованих житлових будинків відбудувати до кінця 1916 року. У реалізації плану уряд також розраховував на комітати, зокрема комітат Берег мав забезпечити будівельні матеріали та робочу силу [17, с. 510–522].

З погляду уряду було необхідно точно оцінити бойові збитки, завдані населенню. Для належного розслідування втрат відповідно до розпорядження міністра внутрішніх справ № 6./0701914 необхідно було створити комісії з оцінки збитків. Йшлося про змішані комісії, у яких армія та місцева адміністрація були представлені порівну. У жовтні 1914 року, реагуючи на розпорядження міністра, надзупан комітату Берег Ференц Бутткай надіслав повідомлення головним окружним службовцям комітату з вимогою негайно розпочати складання списків осіб, яких планувалося делегувати до цих комісій [18]. Зрештою 16 грудня 1915 року в комітаті Берег була створена перша комісія з оцінки збитків, головою якої став Ференц Бутткай [19, с. 2]. Серед інших членів комісії були підзупан Іштван Гулачі та окружні службовці, які добре знали населені пункти, що зазнали воєнних збитків. З боку армії постійних членів не було: щоразу запрошували представників тих австро-угорських підрозділів, чиї солдати завдали шкоди, наприклад, під час свого розквартирування. Інформацію про засідання комісій, огляди на місцях і склад комісій можна отримати з запрошень на перевірки та зі складених там протоколів. З цих матеріалів можна визначити, які села найбільше постраждали від вторгнення і розміщення військ. Наприклад, 2 і 5 червня 1915 року комісії оглядали збитки у Сваляві та околицях, 12 червня — у Драчині [20, с. 4], 6 і 10 липня — у Неліпино [21, с. 153], 13 липня — у Чинадійово [22,

с. 196], 16 серпня — знову у Сваляві [23, с. 203], 23 серпня — у Верхній Грабівниці [24, с. 232], а 4 листопада — у Гукливому [25, с. 234]. На жаль, багато випадків свідчать, що попри численні перевірки багато людей не отримали компенсації навіть після закінчення війни. Так, можна згадати греко-католицького священика Василя Грабара, майно якого було перевірене ще у 1916 році (до 1917 року в його домі були розквартировані солдати). Окрім його власного майна, під військові потреби була передана й греко-католицька школа села, де з невеликими перервами функціонував військовий госпіталь [26, с. 260].

Населення комітату Берег через затягування суперечок щодо оцінки збитків ставало дедалі нетерплячим. Люди постійно надсилали до Будапешта клопотання про компенсацію, адресовані різним урядовцям і міністрам. 1 жовтня 1916 року до Ігнаца Дараньї надійшло прохання від Яноша Сюча, колишнього державного шкільного вчителя, а на той час капрала 66-го піхотного полку [27]. На той момент він перебував у шпиталі Червоного Хреста в Ужгороді, оскільки під час боїв отримав важке вогнепальне поранення. Через російське вторгнення він втратив усе, і його сім'я з чотирьох осіб ледве виживала. У листі він зазначав, що, за його відомостями, у сусідніх комітатах — Земплені, Унзі та Мармароші — люди в подібному становищі вже отримали компенсацію. Він просив виплатити допомогу його дружині, яка проживала в Середньому (комітат Унг). За звітом піджупана 1917 року, компенсацію було виплачено.

17 січня 1917 року Мор Вайзер звернувся до Національної комісії з воєнної допомоги з проханням надати безвідсоткову позику. Два депутати парламенту також рекомендували цю заяву комісії. Одного з політиків звали Дюла Вароді, підпис другого, на жаль, нерозбірливий. За штампом видно, що 3 лютого прохання надійшло до піджупана, а 4 лютого — до Адміністративної комісії комітату Берег. За архівними джерелами, Мор Вайзер отримав позику

в розмірі 100 корон. Релігійні громади Нижнього Верецького також потерпали від воєнних труднощів і економічних проблем [28, с. 53]. 9 листопада 1916 року рабин єврейської громади Нижнього Верецького Ландау І. М. звернувся до наджупана комітату Берег з проханням компенсувати збитки, завдані російським вторгненням, і передати його справу на розгляд Національної комісії з воєнної допомоги. Причиною було те, що члени громади перебували у скрутному фінансовому становищі і не могли виплачувати зарплату рабину. Крім того, під час російського вторгнення австрійські військові використовували будинок Ландау І. М. як стайню, що завдало значних збитків, оцінених у 7000 корон [29, с. 55].

Далі за церковною лінією цікавим є також клопотання з села Яноші. З протоколу засідання пресвітерію від 16 січня 1916 року відомо, що деканат опублікував звернення з проханням встановити збитки церков, спричинені війною. Відповідно до цього з Яноші було подано такий звіт: військові коні пошкодили двері та ясла в стайні парафії на суму 50 корон. У документі також зазначено, що витрати на втечу священика та його сім'ї були подані окремим звітом пізніше. Витяг із протоколу датований 25 січня і підписаний священиком Йосипом Ястером, головою пресвітерію, суддею та головним окружним службовцем. У 1918 році реформатський священик Йосип Ястер і церковний доглядач Пал Томпа повідомили керівництво громади про збитки, яких зазнала парафія під час російського вторгнення [30, с. 39–41]. У грудні 1918 року піджупан передав документи до Національної комісії з воєнної допомоги, додавши зауваження, що священик не мав реальної причини для втечі і залишив громаду лише через паніку. Офіційного рішення у справі не було ухвалено [31, с. 84].

Збитки були завдані також школі та господарським будівлям греко-католицької громади в Неліпино, але їх спричинили не вороги, а угорські військові. У школі села з жовтня 1916 до липня 1917 року розміщувався

гусарський підрозділ. Загальна сума збитків становила 5369 корон, з яких 1039 вже було відшкодовано, тож залишалося 4330 корон. Керівництво села підтвердило ці твердження, і в січні 1919 року Національна комісія з воєнної допомоги вирішила призначити компенсацію [32, с. 46].

Бойові збитки не оминули й найвпливовішу та найбагатшу шляхетську родину комітату. У маєтку графа Фрідріха Карла Шенборна-Бухгайма у Чинадієві збитки, завдані російськими та власними військами, були оцінені у 343 538 корон 11 філерів. Відповідні звіти, систематизовані за документами, громадами та адміністративними округами, були подані до канцелярії наджупана [33, с. 61]. У частині маєтку, розташованій у Нижньовецькому окрузі, оцінка збитків проходила складно. Документи потрібно було подати до 10 червня 1915 року, однак військові перебували там довше. Через заборону на пересування цивільних ні чиновники, ні працівники маєтку не могли потрапити на територію, тому було подано прохання перенести термін до вересня [34, с. 67–68].

Наведений приклад показує, що після боїв восени 1914 року командування Імперії розмістило в комітаті Берег значні військові сили [35, с. 73]. Відповідно солдатам потрібно було швидко знайти або забезпечити житло в прифронтових населених пунктах. У багатьох випадках армія займала будинки — іноді навіть незаконно — власники яких втекли після появи царських військ. Стан таких будівель швидко погіршувався. З цього приводу до канцелярій наджупана надходило багато скарг. Більшість заявників змальовували дії «своїх» значно гірше, ніж дії «чужих» [36, с. 13].

Петро Хаджега, мешканець Сваляви, відповідно до §31 закону LXVIII 1912 року [37], звернувся до міністра оборони, оскільки солдати, розквартировані у нього з жовтня 1914 до червня 1915 року, влаштували кухню у його дворі. Через пересування в саду було завдано шкоди на суму 496 корон. Оскільки матеріальні збитки, спричинені солдатами, було доведено, їх

мав відшкодувати цісарсько-королівський старший лейтенант Соботкевич, але цього не сталося. У листі до надзупана потерпілий додав два оціночні акти, підтверджені старостою села та окружним службовцем, які засвідчували, що армія не відшкодувала збитки [38, с. 14]. Щоб вирішити цю ситуацію, 27 жовтня 1916 року надзупан Бутткай переслав заяву Петра Хаджеги до Національної комісії з воєнної допомоги. У відповіді комісія визнала обґрунтованість вимоги, але зазначила, що компенсацію має виплатити Міністерство оборони, оскільки конкретно визначено військовий корпус і його командування. На жаль, під час архівного дослідження подальших документів щодо цієї справи знайти не вдалося [39, с. 387–389].

Мор Ліхтенштейн, мешканець Мукачева, подав заяву міському голові Мукачева доктору Адаму Мераю. Із заяви відомо, що в його квартирі на вулиці Кошута, 57, з червня 1915 до березня 1916 року були розквартировані угорські офіцери. Комісія з огляду склала список пошкоджень. Він просив або провести ремонтні роботи, або виплатити визначену суму у 400 корон [40, с. 59]. 20 березня 1916 року було винесено офіційне рішення на підставі §33 закону LXVIII 1912 року [41]. Відповідно 30 березня о 10-й годині ранку на місце було направлено інженера комітату Густава Берновича для розслідування справи, а також повідомлено Ерне Вайнбергера, Мартона Фюзешері, Міклоша Феньвеша та мукачівське цісарсько-королівське гарнізонне командування [42, с. 60]. У складеному протоколі підтверджено, що зазначені 400 корон збитків справді мали місце. Військовий представник попросив уточнити, офіцери яких саме частин були розквартировані у помешканні [43, с. 9]. Після перевірки 13 квітня мер Мерай повідомив перелік підрозділів, відповідно до побажання військового представника. Згідно з документом:

- до 8 серпня 1914 — офіцери 65-го піхотного полку;
- 1–30 вересня 1914 — офіцери рекрутських підрозділів;

- перша половина січня 1915 – перша половина червня 1915 — офіцери німецьких військ;
- 30 червня 1915 – середина лютого 1916 — офіцери 5-го піхотного полку;
- 20–26 лютого 1916 — офіцери маршового батальйону 15-го угорського піхотного полку;
- 28 лютого – 13 березня 1916 — офіцери ополчення віком 43–50 років.

Зрештою протоколи були надіслані до Будапешта, де рішення у справі ухвалив міністр оборони барон Ласло Шомшич [44, с. 56]. Відповідь з міністерства надійшла до Мукачева 23 березня 1917 року: у ній визнавалася обґрунтованість вимог Мора Ліхтенштейна і повідомлялося про заходи щодо якнайшвидшого відшкодування [45, с. 8].

Подібна ситуація сталася і з доктором Ісидором Ротом, мешканцем Мукачева, у будинку якого під час його відсутності було розміщено цісарсько-королівський резервний шпиталь. Щоб пристосувати будівлю до нової функції, військові провели численні перебудови. Коли армія більше не потребувала будинку, вона наказала його звільнити, але відмовилася компенсувати завдані збитки. 15 березня 1918 року було складено протокол щодо шкоди, однак компенсацію так і не виплатили. Комітат не міг і не хотів платити, оскільки фактично у 1918 році — на завершальному етапі війни — бюджетних коштів не було. Тому подальших відомостей про справу Ісидора Рота в архівних джерелах не знайдено [46, с. 9].

З наведених прикладів видно, що військові часто не дбали про майно, яке опинялося у їхньому розпорядженні. Подібна ситуація спостерігалася і з невеликими підприємствами, розташованими поблизу фронту. У Пасіці з 13 грудня 1915 до 21 грудня 1916 року розквартировані австрійські солдати завдали значних збитків. За свідченнями очевидців, військові вломилися до приміщень місцевого деревообробного підприємства і забрали цінні машинні

та столярні інструменти і приводні ремені. Те, що не змогли забрати, вони знищили: наприклад, вилили машинне масло вартістю 300 корон і розбили меблі в машинному цеху [47, с. 125]. Згідно з протоколом оцінки збитків, загальні втрати фабрики становили 109 765 корон 20 філерів. У документі також зазначено, що згоріли робітнича їдальня, магазин і корчма, які належали до місцевого деревообробного товариства. Компенсація власникам просувалася складно з кількох причин. Деякі повітові представники, які добре знали власника, повідомили піджупана, що в крамниці та пов'язаних із нею приміщеннях збитки не перевищували 28 000 корон. [48, с. 126.] Під час архівних досліджень з'ясувалося, що будівля кантину була застрахована, однак вартість її обладнання замість 800 корон оцінили у 200 корон, обладнання кузні — у 280 корон, а вартість будівлі та стайні встановили у 400 корон замість 500. Можна було б навести не один подібний випадок, коли мешканці вважали, що для покращення свого становища можуть скористатися ситуацією та подати неправдиві дані. [49, с. 2.] З протоколів чітко видно, чому виникла потреба у комісіях з оцінки збитків та перевірок. Багато жителів комітату Берег заявляли навіть про ті втрати, яких насправді не зазнали. Досить поширеним явищем стали спроби збагатитися під час війни через подання неправдивих заяв про збитки. Наприклад, 21 листопада 1916 року було подано заяву від Мікші Фрейєра, службовця лісопильного заводу, який під час російського вторгнення 1914 року проживав у Воловці. [50, с. 3.] Його з власною родиною евакуювали з району бойових дій, а поки вони були відсутні, російські війська нібито знищили майно в його квартирі. Спричинені цим матеріальні збитки він оцінив самостійно у 5000 корон. Натомість комісія, яка прибула для перевірки, визначила розмір збитків власника лише у 1000 корон. [51, с. 5.] Піджупан Іштван Гулачі зрештою заккрив справу, зазначивши, що у Воловці п'ять будинків коштували 5000 корон, отже Фрейєр подав у своєму клопотанні неправдиві відомості. Проти Мікші Фрейєра було

порушено судове провадження, а вирок винесено 12 листопада 1917 року. Суддя оголосив, що Фрейєр навмисно подав неправдиві відомості про свої воєнні збитки з метою отримання вигоди і таким чином свідомо завдав би шкоди державі. Згідно із судовим протоколом його засудили до 2 років ув'язнення та конфіскації майна. [52, с. 6.] Також невдало завершилося повідомлення про збитки Золтана Ковача. На початку війни він проживав у Сваляві, але після загальної мобілізації його призвали на військову службу, звідки через кілька тижнів він дезертував у невідомому напрямку. Проте матеріальні амбіції швидко повернули його до рідної Сваляви. 5 серпня 1918 року він власноруч подав заяву до канцелярії піджупана Березького комітату, видаючи себе за мешканця Банської Бистриці, фактично підтверджуючи свою особу під вигаданим ім'ям. Під час перевірки його обман швидко викрили, оскільки він змінив місце проживання, але не змінив прізвище, тому в метричному відділі Сваляви легко встановили правду. Наджупан повідомив про цей випадок Міністерство військових справ, після чого Золтана Ковача заарештували в місті Мукачево. Про його подальшу долю відомо лише те, що нерухомість, записану на ім'я його матері, конфіскували та передали під опіку комітату. [53, с. 64.]

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що аналіз процесів відшкодування збитків у комітаті Берег (1914–1918 рр.) демонструє нам один із ранніх та комплексних прикладів сучасної державної соціальної політики. Результати дослідження висвітлюють той факт, що система компенсацій функціонувала не лише як проста фінансова виплата, а формувала комплексну стратегію, яка охоплювала забезпечення житлом, медичні та санітарні заходи, а також репатріацію військових біженців. На основі адміністративної практики досліджуваного періоду, воєнні збитки та державне реагування на них можуть бути систематизовані в чіткі аналітичні одиниці.

Спостерігалася диференціація у відшкодуванні збитків щодо інфраструктури стратегічного пріоритету, громадського майна та приватної власності; тоді як відбудова, зумовлена державними інтересами, відбувалася швидше, для задоволення потреб населення застосовувалися диференційовані механізми надання допомоги та кредитування. Джерела доводять, що система намагалася відфільтрувати спекулятивні заяви про збитки та фіктивні вимоги, а суворий контроль комісій з оцінки збитків та судові процеси підтверджують зусилля держави щодо правового захисту від воєнної наживи. Одним із ключових висновків дослідження є те, що врегулювання збитків, завданих розквартируванням австро-угорських військових з'єднань, становило значний політичний ризик, який став випробуванням на лояльність для місцевої адміністрації. Хоча під час дослідження ми також торкнулися ситуації в сусідніх північно-східних комітатах, таких як Унг, Мараморош та Земплен, ці дані слугують насамперед порівняльним контекстом для специфічних випадків комітату Берег. Функціонування адміністративної «машини» комітату Берег, візит Іштвана Тіси та наступні урядові заходи продемонстрували модель, яка робить цю територію одним із найважливіших регіональних прикладів відновлення після воєнних руйнувань.

Список використаних джерел

1. Gunda B. S – Joachim B. – Matthias E. (Hrsg.): *Der Erste Weltkrieg aus der Nähe: Alltag, Erfahrungen, Erinnerungen*. Universitätsverlag Wagner. Innsbruck, 2022.
2. Rudolf, K. *Rationierung und soziale Fürsorge in der Habsburgermonarchie. Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band XI: Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. Verwaltung und Ressourcennutzung. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: Wien, 2020.

3. Мар'яна, Б. *Війна як виклик: жіночий досвід у Галичині (1914–1918)*. Піраміда: Львів, 2021.
4. Ігор, Р. *Галичина у Великій війні 1914–1918 рр.* Місто НВ. Івано-Франківськ, 2021.
5. Світлани, К. *Соціальна політика на Буковині в роки Першої світової війни*. Питання історії України. Чернівці, 2022.
6. Nicole, M. G, Georg, H. *Heimatfront – Konstanz und Wandel verwalteter Lebenswelten im Ersten Weltkrieg*. Hermagoras Verlag. Wien – Klagenfurt – Ljubljana, 2021.
7. Kaba, E. „*Mindent a győzelemért!*” – *Hátország, propaganda és jótékonyosság az első világháborúban*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2021.
8. Papp, K. *Oroszlánok a Kárpátokban 1914–1915*. Erdélyi Szalon. Budapest, 2022.
9. Suslik, Á. *Az első világháború és vidékünk (1914–1918)*. Kárpátalja története. Örökség és kihívások (Monográfia). II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász-Ungvár, 2021.
10. Turnár, E. *Az 1915-ös kárpáti téli hadjárat*. ÚJKOR.HU A velünk élő történelem/ Magyar történelem, Világtörténelem rovat. <https://ujkor.hu/content/az-1915-os-karpati-teli-hadjarat-12-14.-old>. (дата звернення: 2026. 01. 19).
11. Papp, K. *Oroszlánok a Kárpátokban 1914–1915*. Erdélyi Szalon. Budapest, 2022. 19-25. old.
12. Suslik, Á. *Első világháború és vidékünk (1914–1918)*. Kárpátalja története örökség és kihívások. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2021. 386 old.
13. Magyar Országos Levéltár (MOL), a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) iratairól készült digitális másolatok - W szekció, Minisztertanács i jegyzőkönyvek, Interneten:
https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszo?ref=TypeDeliverableUnit_eb8b286b

-bc92-41cb-9bbd2252023792f4&tenant=MNL 152–156. old. (дата звернення: 2026. 01. 19).

14. Закарпатська Обласна Державна Адміністрація (далі –ЗОДА) ф. 10, оп. 4, спр. 927, арк 14–18.

15. Magyar Országos Levéltár (MOL), a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) iratairól készült digitális másolatok - W szekció, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Interneten:

https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszo?ref=TypeDeliverableUnit_eb8b286b-bc92-41cb-9bbd2252023792f4&tenant=MNL 500–502. old. (дата звернення: 2026. 01. 19).

16. Bánó, A. *Gróf Tisza István, a vértanú*. Erdélyi Szalon Kft. Budapest, 2024. 108-110. old.

17. Iványi, E. *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 8. Budapest, 1960). 510–522. old.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_08/?pg=67&layout=s&query=bereg (дата звернення: 2026. 01. 19).

18. *Циркулярне розпорядження Угорського королівського міністра внутрішніх справ за № 6./0701914 усім першим посадовим особам муніципальних органів влади про створення Бюро військової допомоги*.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1914/?pg=1707&layout=s&query=Seg%C3%A9lyez%C5%91%20 (дата звернення: 2026. 01. 19).

19. Buttkay Ferenc – Bereg vármegye főispánja az első világháború végéig. Miskolczi Napló, 1914. október. 14. évfolyam. 2. lap.

20. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 920, арк. 4.

21. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 906, арк. 153.

22. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 906, арк. 196.

23. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 906, арк. 203.

24. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 906, арк. 232.
25. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 906, арк. 234.
26. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 906, арк. 260.
27. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 906, арк. 189.
28. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 920, арк. 53.
29. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 920, арк. 55.
30. Völgyesi, Z. *Szociálpolitika és hadigondozás az első világháborúban. Állami intézkedések, magánakciók és a fóti „mintaintézmények”*. Levéltári közlemények. IX. évfolyam. Magyar Nemzeti Levéltár. Budapest, 2022. 39-41. old.
31. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 920, арк. 84.
32. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 921, арк. 46.
33. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 921, арк. 61.
34. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 921, арк. 67- 68.
35. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 921, арк. 73.
36. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 921, арк. 13.
37. *За порушення положень цього закону не встановлено кримінальних санкцій, натомість, як більш доцільний захід, закон допускає застосування засобів примусу для забезпечення виконання повинностей*. 1912. évi LXVIII. tc. 31§
38. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 921, арк. 14.
39. Suslik, Á. *Első világháború és vidékünk (1914–1918)*. Kárpátalja története örökség és kihívások. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2021. 387-389. old.
40. ЗОДА, ф. 10, оп. 4, спр. 920, арк. 59.
41. *При розгляді та прийнятті рішень щодо претензій, які впливають із виконання військових повинностей, необхідним є застосування єдиних принципів; з цієї причини прийняття рішень стосовно вимог про відшкодування витрат та компенсацію збитків було вилучено з компетенції*

цивільних судів і закріплено за міністерською комісією, що має бути сформована відповідно до цього закону. 1912. évi LXVIII. tc. 33 §.

42. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 920, арк. 60.
43. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 920, арк. 9.
44. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 906, арк. 56.
45. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 920, арк. 8.
46. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 920, арк. 9.
47. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 920, арк. 125.
48. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 920, арк. 126.
49. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 906, арк. 2.
50. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 906, арк. 3.
51. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 906, арк. 5.
52. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 906, арк. 6.
53. ЗОДА, ф. 10, ор. 4, spr. 920, арк. 64.